

la showbiz, folosite pentru a aduce cititorul nevizat mai aproape de ceea ce cunoaște. De aici credem că vine și ușurința cu care se poate citi această carte. Nu plictisește și rămâne fascinantă cu lucruri noi de descoperit pe parcursul tuturor celor aproape 400 de pagini.

La fel ca “Arheologia iubirii”, și “Animalele care ne fac oameni” aduce un nou mod de a privi arheozoologia, dându-ne șansa să observăm analogii mai puțin evidente între viața omului și animalele care puteau fi în mediul lui apropiat sau puteau exista doar în mentalul colectiv, fiind evidențiate de comportamentul lui simbolic și mai puțin de cel în care își asigura hrana de zi cu zi.

Având în vedere informațiile și ușurința cu care se poate citi, credem că nu doar arheologii și arheozoologii ar trebui să fie interesați în a-și însuși informațiile din această carte, ci oricine, dar mai ales iubitorii de animale, fie ei posesori ai unuia sau admiratori ai acestora în fotografii și documentare. Ceea ce ne învață “Animalele care ne fac oameni” este că animalele sunt mult mai mult decât ceea ce vedem. Nu sunt doar oase, blană, cozi sau pene, ci un întreg glosar de experiențe, “vetereani multimilenari ai supraviețuirii și interacțiunii” (p. 373).

Sergiu Enache

Thomas Jordan, *A járványokról* [Thomas Jordan, *Despre epidemii*], traducere și note Magyar László András, ed. Robert Offner, Budapest: Gondolat, 2022, 405 p.

Tratatul despre epidemii a medicului de origine clujeană Thomas Jordan se află într-o serie de lucrări editate de Robert Offner, medic și profesor la Universitatea din Regensburg, dedicate istoriei medicinei dar și a științelor în general din Transilvania. Tratatul lui Thomas Jordan despre epidemii este a doua lucrare de istoria medicinei dedicată acestei problematici apărute în contextul pandemiei COVID-19 (2020–2022). Prima a apărut deja în 2020: Robert Offner, Thomas Șindilariu (ed.), *Schwarzer Tod und Pestabwehr im frühneuzeitlichen Hermannstadt. Pestordnungen der Stadtärzte Johann Salzmänn (1510, 1521), Sebastian Pauschner (1530) und Johann Stubing (1561)* (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt, 6) Hermannstadt Bonn: Schiller, 2020.

Cartea de 383 de pagini conține o prefață numită *Gânduri introductive* (Robert Offner), urmată de *O scurtă biografie a medicului și savantului de origine clujeană Thomas Jordan* (Robert Offner), apoi de o prezentare a *Tratatului despre epidemii* (Magyar László András), o analiză a utilizării surselor antice de către Thomas Jordan, *Thomas Jordan și sursele antice* (Fazekas Sándor) și textul

tratatului *Despre epidemii* al lui Thomas Jordan. Volumul se încheie cu prezentarea colaboratorilor și, în buna tradiție a cărților editate de Robert Offner, rezumate în patru limbi (germană, maghiară, cehă și română), o listă bibliografică și un indice al numelor. Deși observațiile critice sunt lăsate spre sfârșitul recenziilor, trebuie totuși să atrag atenția asupra slabei calități a versiunii în limba română a rezumatului, efectuată, spre deosebire de anii anteriori, de o firmă de traducere din Berlin, fiind cu mare probabilitate realizată cu program de traducere al cărui text nu a mai fost verificat.

Prefața cărții, *Gânduri introductive*, conține și reflecții despre utilitatea editărilor de texte istorice. Ca și cartea despre Ciurma neagră la Sibiu, editarea tratatului *Despre epidemii* ar fi putut rămâne o solidă lucrare de istoria medicinei și a științelor în general, dacă nu ar fi apărut în timpul pandemiei, pe care încercăm s-o uităm. Ideea unei ediții moderne a lucrării lui Thomas Jordan datează din 2004, când László András Magyar a recomandat ca opera lui Jordan să fie făcută accesibilă unui public mai larg “spre folosul cercetătorilor și delectarea cititorilor” (p. 9). László András Magyar a desăvârșit traducerea în 2021 și, împreună cu cei trei co-autori ai cărții, a realizat un aparat critic vast, necesar pentru înțelegerea textului. Publicarea cărții în 2022, în schimb, nu a mai trăit-o (p. 10).

Publicarea propriu-zisă se datorează pandemiei care a conferit unui text din secolul al XVI-lea o actualitate macabră. Thomas Jordan von Klausenburg sau Kolozsvári Jordán Tamás sau Tomaš Jordán z Klauznburku (autorul tratatului a trăit și activat ca medic mai ales în Moravia) a devenit contemporanul nostru datorită pandemiei, dar și a problemelor pe care medicul transilvano-morav le ridică. Tratatul despre epidemii (este vorba de tifosul exantematic) a devenit de interes și dincolo de cercurile medicale și, în primul rând, al cercului restrâns de specialiști în istoria medicinei premoderne, cunoscători ai limbii latine.

De ce și pentru cine a fost publicat acest volum? De fapt, această întrebare nu ar trebui nici măcar ridicată, dacă în vremurile noastre cunoașterea în sine, fără a putea fi pusă nemijlocit în practică, ar avea valoare. Cartea este actuală prin tematica ei – datorită pandemiei a devenit necesară cunoașterea în detaliu, discutarea și reevaluarea critică a epidemiilor/ pandemiilor din trecut (p. 10). Medicul fiind din Transilvania, cartea este de interes și pentru istoricii Transilvaniei (p. 10) și a Europei Central-Răsăritene în general, ar trebui adăugat.

Biografia lui Thomas Jordan (p. 11–21), realizată de Robert Offner, îl prezintă pe cel mai renumit medic din Transilvania datorită prestigiului profesional, a carierei strălucite și a activității științifice. Autorul preferă varianta germană a numelui, deoarece Jordan o folosea alături de varianta latinizată *Jordanus* (p. 11). Thomas *Jordanus* era de origine germană, dar a învățat limba maghiară la Cluj, orașul său natal. Ca identitate se considera un “*panno-dacicus*” (p. 11).

Cele mai vechi adnotări autobiografice ale lui Thomas Jordan se află

în dedicația cărții sale *Lues novae in Moravia exortae descriptio* către Giulio Alessandrini, protomedicul imperial. Scrisă în 1580, dedicația este marcată de contextul politico-religios, respectiv de expulzarea elitei intelectuale și politice protestante din Moravia. În această situație în care Jordan pierde doi prieteni, nu amintește decât universitățile catolice la care a studiat, preferând să treacă sub tăcere universitățile protestante. Astfel, chiar primele informații biografice despre Thomas Jordan sunt incomplete.

Thomas Jordan s-a născut în 11 iulie 1540 la Cluj, într-o familie de patricieni originară din Germania Superioară. Părinții săi s-au stabilit în 1520 la Cluj unde Hans Jordan, tatăl lui Thomas Jordan, a cunoscut o ascensiune socială rapidă ca antreprenor în minerit. A fost ales în 1535 în centumvirat, iar în 1545 în Senat din partea națiunii săsești. Familia a adoptat devreme Reforma și a cultivat relații de prietenie cu Kaspar Helth/ Heltai Gáspár care îi dedică lui Hans Jordan traducerea cărții lui Cyriakus Spangenberg, *Trostbüchlein* (p. 12).

Thomas Jordan a urmat școla la Cluj, avându-i ca dascăli pe Francisc Dávid și Gergely Vízaknai, apoi s-a înscris, la vârsta de 15 ani, la universitatea din Wittenberg. De la universitatea Reformei a pornit într-un circuit academic la Paris, Montpellier, Valence, Basel, Padova, Pisa, Florența, Roma, Viena. Pe parcursul călătoriei a cunoscut numele mari ale medicinei dar și a vieții intelectuale a secolului al XVI-lea (Rondelet, Joubert, Gessner), a obținut titlul de doctor la Valence, a susținut disputația medicală la Viena (precondiția recunoașterii titlului de medic, obținut în străinătate). La Padova a studiat împreună cu ardeleni Paul Kertzius și Petrus Apus Bogner, personaje importante ale vieții ecleziastice brașovene și ardeleni în din deceniile opt și nouă ale secolului al XVI-lea.

Studiile la diferitele universități de prestigiu precum și rețeaua de cunoștințe și prieteni aflați în poziții sociale și politice importante au înlesnit cariera strălucită a medicului. Astfel, decanul facultății de medicină a Universității din Viena, Benjamin Lobschütz, l-a recomandat pe Thomas Jordan lui Maximilian al II-lea, iar acesta l-a numit ca unul dintre protomedicii lui Ludwig Ungnad von Weissenwolff zu Sonnegg, mareșalul curții și general al armatei imperiale. Prin funcția de medic al armatei imperiale începe ascensiunea lui Thomas Jordan în lumea științifică. Este vorba de experiența din lazaret în timpul epidemiei de tifos care a făcut ravagii printre soldații imperiali în 1566 care, fiind lăsați la vatră, au răspândit tifosul prin Europa.

Thomas Jordan a lucrat la spitalul militar din Viena, dar a avut și propriul cabinet de medic curant, predând și la Universitatea vieneză, unde oferea cursuri gratuite (p. 14). Activitatea medicală în cadrul sau în proximitatea armatei nu oferea însă doar avantaje: astfel, Jordan a refuzat o funcție importantă în Austria Inferioară pentru că munca de inspector epidemiologic i-ar fi distrus cariera ca medic curant, deoarece nimeni nu voia să intre în contact cu un medic

epidemiolog (p. 15). În urma acestui refuz, situația lui Jordan s-a deteriorat. Salvarea a venit din Moravia în persoana lui Jan Blahoslav, directorul școlii protestante din Eibenschütz (Ivančiče), aflat în contact cu nobilimea calvină maghiară, deschizându-i astfel drumul spre elita Fraților cehi (Jednota Bratská, Unitas Fratrum), fiind chemat în 1569 de Ján Žerotin (Johannes von Zierotin) și orașul Brünn (Brno) ca medic (p. 15).

Aceste legături profesionale sau mai degrabă supraconfesionale, Thomas Jordan nefiind membru al comunității Fraților Cehi, i-au facilitat continuarea ascensiunii profesionale și sociale. Astfel, relațiile lui Jordan cu Crato von Hoffenheim, medicul protestant la curții de la Praga, i-au înlesnit intrarea în cercul medicilor praghezi. Intrarea în lumea intelectuală și politică a Pragăi a deschis și calea spre publicații medicale și filosofice (p. 16).

În vara lui 1570, Thomas Jordan a fost ales de stările morave protomedic al Moraviei (*primus medicus publicus Moraviae*). Activitatea științifică începută odată cu experiența ca medic militar – descrierea tifosului – a fost continuată și în funcția de protomedic. Astfel, Jordan publică atât lucrări medicale (în 1576 îi apare cartea *Pestis phenomena* la Frankfurt am Main), dar și de istorie (de exemplu, publicarea scrierii lui Jan Dubravius, *Historia Bohemica*). Cartea *Pestis phenomena* îl face cunoscut în toată Europa. În 1580 publică o carte despre sifilis, în care afirmă că boala nu se transmite doar pe cale sexuală. Această descoperire făcută în baia publică din Brünn, unde boala a fost transmisă prin uneltele folosite pentru venesecție, a dus la închiderea acestei instituții publice (p. 18). Jordan numește sifilisul *morbus brunogallicus* și consideră, la sugestia lui Andreas Dudith (Andrija Dudič, Dudít András), că este o boală nouă, ceea ce era greșit (p. 18). Dar Jordan a cercetat și apele balneare ale Moraviei. Traducerea cehă a cărții sale a cunoscut o popularitate foarte mare, fiind publicată și în secolul al XVIII-lea. Deși nu a trăit într-o metropolă, Thomas Jordan a participat datorită cercului său de prieteni (printre care s-au numărat, pe lângă Crato von Hoffenheim și Andreas Dudith, și Charles L'écluse, Joachim II. Camerarius, Hubert Languet, Conrad Gessner, Laurent Joubert, Ulisse Aldrovandi, Philipp Sydney, Ludwig Camerarius etc.).

Thomas Jordan a murit în 1585 de apoplexie. În ultimii doi ani de viață a făcut experimente medicale pe propriul corp pentru a-și alina suferința (p. 20). A lăsat în urmă cinci copii, crescuți de cel de-al doilea soț al văduvei sale. Fiii săi au urmat cariere strălucite, făcând parte din elita ceho-moravă.

Capitolul dedicat tratatului despre epidemii (p. 21–31) a fost scris de László András Magyari, traducătorul din latină în maghiară a lucrării lui Jordan. Cartea apărută în 1576 la Frankfurt am Main și are 744 de pagini, dintre care 620 conțin tratatul propriu-zis, restul de 124 de pagini fiind ocupate de patru scrieri, dintre care doar primul este al lui Thomas Jordan.

Cartea *Pestis phenomena* este scrisă din propria experiență ca medic militar în timpul campaniei antiotomane din 1566, când colegiul medicilor din Viena l-a trimis la Komárom ca să investigheze tifosul exantematic (numit *Lues Pannonica* sau *Morbus Hungaricus*) care a izbucnit în tabără și să propună măsuri pentru oprirea răspândirii epidemiei (p. 21). Potrivit lui Tibor Györy, calitățile lucrării sunt exactitatea, sublinierea experienței, cunoașterea teoriilor existente și spiritul critic. Dezavantajele sunt accentuarea preconcepțiilor bazate pe autorități și conformismul spiritual. Însă, atrage atenția Magyar, tratatul lui Jordan nu suferă de aceste trăsături negative, ci este mai degrabă inovator, ascunzând inovațiile după referințele la autoritățile consacrate (p. 21–22).

Lucrarea lui Jordan este formată din trei tratate: despre tipologia bolilor, despre febrele infecțioase (*febres pestilentiales*) și terapie, precum și prevenția acestor febre. Modelul urmat de Thomas Jordan a fost cel stabilit de Girolamo Fracastoro în *De contagione et contagiosis morbis* (1546), deci o bibliografie recentă după standardele epocii. Jordan urmează teoria medicului italian potrivit căreia bolile sunt cauzate de agenți patogeni (*fomes*) transportați pe calea aerului (p. 22). Pentru a-și susține afirmațiile, Thomas Jordan citează 100 de autori (istorici, medici, naturaliști). Dintre surse, aproximativ jumătate au fost medici, dintre care 27 contemporani, majoritatea francezi sau italieni. Teoria pe care a stabilit-o o dovedește prin metoda acceptată în epocă: *auctoritas, ratio și empiria*, ultima jucând rolul fundamental (p. 23).

Teoria epidemiologică a lui Thomas Jordan poate fi rezumată astfel: febra epidemiei (*febris pestilentialis*) este parte a bolilor infecțioase, iar în cadrul acestora, parte a bolilor epidemice. Cauza imediată (declanșatoare) este alterarea calității aerului, respectiv a compoziției acestuia datorită agenților patogeni (*semina, fomes, virus*), astfel că aerul devine mediatorul bolii. Aerul infectat ajunge pe mai multe căi în organism, în primul rând prin căile respiratorii. Dacă aerul infestat ajunge la inimă, atunci se produce inflamația care strică diferitele energii spirituale, numite *spiritus*. Astfel apare boala. Dacă forța inflamatorie a bolii elimină din organism propria forță interioară (*innatus calor*), atunci funcțiile vitale (*animalis, vitalis și naturalis*) sunt vătămate. Cauza epidemiilor este deci putrefacția ajunsă în organism care pune stăpânire pe el, iar organismul luptă cu agentul patogen extern și intern pentru căldură (p. 23; p. 47–165, 171–250).

În concepția lui Jordan, agenții patogeni pot fi alungați, dacă în starea lor naturală nu se alterează definitiv, ceea ce amintește de ideile moderne (p. 24). Jordan găsește și un compromis între cele două teorii concurente ale epocii, teoria miasmatică și cea umorală și anume, patologia umorală este urmarea și nu cauza bolii, ceea ce îl apropie de ideile medicinei moderne. Terapia bolii, dietală, chirurgicală și farmaceutică se bazează pe teoria umorală. Astfel,

terapia încearcă să restabilească echilibrul dintre umori sau să oprească intoxicația (p. 24; p. 251–382).

Textul lui Thomas Jordan abundă de metafore militare, cu toate că a fost un om pașnic. Acest limbaj ne este cunoscut din timpul pandemiei, când toată societatea, mai mult, întreaga umanitate a fost chemată la un război împotriva pandemiei COVID–19 (p. 24).

Lucrarea lui Thomas Jordan este una dintre cele mai moderne din Europa secolului al XVI-lea. László Magyar atrage atenția asupra faptului că tratatul nu prezintă caracteristici confesionale, Jordan aderând la o viziune diferită față de viziunea mai deterministă a protestantismului calvin, prin faptul că boala este curabilă sau preventibilă (p. 24). Trebuie însă subliniat că în secolele XVI–XVII existau domenii “neconfesionalizabile”, unde comunicarea dintre savanți a funcționat în ciuda barierelor confesionale.

Modernitatea lui Jordan reiese, potrivit autorului, și din faptul că respinge astrologia, medicina pur teoretică, fără utilitate practică, adoptă o perspectivă rațională și pragmatică, precum și teoriile psihosomatice. Din perspectiva traducătorului, textul lui Jordan este dificil deoarece folosește vechea terminologie provenită din filosofie, respectiv Galenus, pe care o adaptează însă noii realități, drept care vechea terminologie nu mai poate fi tradusă în sensul vechi, ci trebuie determinată de context (p. 25).

De ce a considerat traducătorul că trebuie tradusă această carte? Există multiple cauze: este vorba despre un medic din Transilvania care se afla la cel mai avansat nivel al științei medicale din epocă; necesitatea de a cunoaște teoriile epidemiologice din secolul al XVI-lea, precum și procedeele de diagnostic și terapie din epocă; oferă o imagine a vieții cotidiene în Europa secolului al XVI-lea; și, nu în ultimul rând, prezintă procesul nașterii științelor naturii moderne (p. 26).

Contribuția lui Sándor Fazekas, *Thomas Jordan și sursele antice* (p. 27–30), este mai mult decât un simplu studiu istorico-filologic. Desigur, este importantă reconstituirea travaliului intelectual al lui Thomas Jordan, însă ceea ce relevă Fazekas trece dincolo de domeniul filologiei clasice. Gândirea medicală a Antichității a jucat un rol important în modernizarea medicinei. Exemplul ales de autor este descrierea foarte precisă a cumei de către Tucidide, prin care istoricul grec dorea să fie de folos generațiilor viitoare (p. 27; p. 165–171). Folosindu-se de această descriere, boala putea fi recunoscută cu ușurință și tratată sau măcar stăvilită răspândirea ei. Pandemia COVID–19 a dovedit, dacă mai era necesar, cât de prețioase sunt informațiile din istoria medicinei (ca de exemplu, comparația cu gripa spaniolă sau cu măsurile de carantină din alte epoci). Dar și exemplul lucrării lui Lucretius, *De rerum natura*, care a jucat un rol fundamental în geneza Renașterii, este cât se poate de actual în contextul

crizei de conștiință prin care trecem. Referința la surse din alte epoci poate oferi impulsuri pentru soluții de ieșire din criză.

Dacă tot am amintit de criza de conștiință prin care trecem, poate a sosit timpul pentru ca Thomas Jordan să fie cunoscut publicului românesc și altfel decât printr-o traducere mecanică a unui rezumat (de altfel foarte bun).

Edit Szegedi